

THE RUSSIAN INVASION OF CAUCASIA AND THE CIRCASSIANS WHO SETTLED AROUND KOSOVO DISTRICT

Nuri KAVAK *

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
E-mail: nkavak1453@hotmail.com

Copyright © 2017 Nuri KAVAK . This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

The Russian invasion in the Caucasus had forced many of the nations in the region to migration. Nevertheless, we tried to shed light to Caucasus migration, perhaps one of the most brutal forced migrations in history, in terms of Kosovo or in a larger sense Balkans.

Russians, again, wanted Circassian to be exiled from the region using some international documents, so that they did not have to deal with these mountain warriors in the Balkans once more. However, the state of the Circassians in the region together with the difficulties they were facing and the furore they demonstrated against the residences of the region triggered another migration. After the defeat of Ottoman-Russian war of 1877-78 and signing of the Treaty of Berlin, the Ottoman Empire finally accepted the Russian demands and started to move Circassians to other regions.

This research aims to bring another point of view to the forced migration of the Caucasus nations, by exploring the lives of Circassian immigrants who were settled in to the Kosovo region and explaining the problems they created in terms of public order.

Key Words: Ottoman Empire, Circassian, Russia, Kosovo, Balkans

RUSYA'NIN KAFKASYA'YI İSTİLASI VE KOSOVA HAVALİSİNE İSKAN EDİLEN ÇERKESLER

ÖZET

Ruslar'ın Kafkaslar'daki istila hareketi, birçok bölge halkının zorunlu göç etmesine neden olmuştur. Mamafih belki de tarihin tanıklık ettiği en acımasız zorunlu göçlerden birisi olan Kafkas Muhacereti'ne, Kosova veya biraz daha geniş haliyle Balkanlar penceresinden bakmaya çalıştık.

Ruslar, yüzyıllardır Kafkaslar'da mücadele ettikleri bu savaştı dağlılarla bir kez daha Balkanlar'da karşı karşıya gelmemek için, bazı uluslararası belgeler vasıtasıyla tekrar bölgeden Çerkeslerin sürgün edilmelerini istemekteydiler. Buna karşılık Çerkesler'in, içinde buldukları sıkıntılar ile beraber bölge sakinlerine zarar verici taşkınlıklarda bulunmaları yeni bir göç dalgasının başlama nedenini oluşturmuştur. Nihayet Osmanlı Devleti, 1877-78 Rus harbinden

yenik çıkmasıyla birlikte imza ettiği Berlin Anlaşması ile Rusların isteklerini kabul ederek, Çerkesler'i Balkanlar'dan başka bölgelere tahliye etmeye başlamıştır.

Araştırmamız Kosova bölgesine gelen Çerkes göçmenlerin yaşamlarına, asayiş açısından ortaya çıkardıkları problemlere açıklık getirerek, Kafkas halklarının zorunlu göçüne başka bir coğrafyadan bakış açısı getirmeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Çerkes, Rusya, Kafkas, Kosova, Balkanlar.

GİRİŞ

Tarih boyunca bir çok devlet, Kafkaslar'ı etnik çeşitliliğin yanı sıra sarp dağ silsilelerinden oluşan bir yer olduğundan ötürü hakimiyet tesis etmekte zorlanmıştır. Bu cümleden olarak Kafkasya, kabileler halinde yaşayan onlarca farklı etnik grubun, feodal bir yapı içinde liderleriyle beraber disiplinli ve dış dünyaya kapalı bir hayatın egemen olduğu aşılması güç bir bölgedir¹. Nitekim tarih boyunca, bölgedeki otonom yapıyı koruyarak Kafkaslara hakim olmayı başarmış bir çok devlet olmasına rağmen, Rusların bölgede zora dayalı bir egemenliği tesis etmek istemeleri tarihin büyük harflerle kazdığı bir vatansızlaştırma mücadelesini meydana getirmiştir².

Ruslar Astarhan ve Kazan Hanlıklarını XVI. Yüzyılda ortadan kaldırdıktan sonra bir taraftan Kırım sahası diğer taraftan da Kafkasya sahası üzerinde strateji geliştirmeye başlamışlar idi. XVIII. Yüzyıl neredeyse adım adım stratejinin alt yapısını oluşturmakla geçirdiler. Nihayet 1822 itibariyle başta Kuban Ovası'nda bulunan Çerkes ve Nogay kabilelerini çıkarmaya başlayarak Kafkasları istila hareketine girişmişlerdir³. Bu durum küçük sayıda bazı grupların sayıca az da olsa göç etmelerine neden olmuştur. Ardından 1838-39 yıllarında yeni bir göç hareketi meydana gelmiştir⁴. Daha sonra Kırım Harbi esnasında ise, tarafların hiç biri saldırgan bir harekette bulunmayarak birbirlerini kontrol edencesine tetikte bir

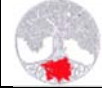
* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. nkavak1453@hotmail.com

¹ Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876, Ankara 1997, s. 16.

² Yaşar Bağ, "Çerkeslerin Dramı İşgal, Soykırım, Sürgün ve Göç", Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001, s. 209-210.

³ Kemal Karpat, 21 Mayıs Sürgünü, Nart dergisi, Sayı.21, İstanbul Mayıs-Haziran 2004, s. 12.

⁴ Bedri Habiçoğlu, "Göçün (veya sürgünü) Nedenleri", Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001, s. 121.

üç yıl geçirmişlerdir⁵. Ancak Ruslar yine de bölgede çıkabilecek olaylardan ötürü büyük bir askeri gücü, yaklaşık olarak 200.000 kişilik bir orduyu tüm savaşın zorluğuna rağmen Kafkasya'da tutmak zorunda kalmışlardır.

Rusya, savaşçı dağlıların savaşçı yeteneklerinden çekindiği gibi, diğer bölgelerde girişeceği askeri hareketlerde Kafkasya'dan gelebilecek tehditlerden de adeta kendisini iki ateş arasında bulacakmış korkusuyla meseleyi kökten çözümlen gerekliliğine inanmıştı⁶. Ruslar, bölgeye hakim olmanın önünde engel olarak gördüğü kendilerinin ifade ettiği üzere “savaşçı dağlılar” ile beraber yaşamak istemiyorlardı. Bu nedenden ötürü Çar II. Aleksandr, Kafkasya'nın kesin işgaline karar vererek bölgedeki orduların başına Prens-General Baryatinski'yi “Kafkasya Genel Valisi” olarak atayarak soğuyan savaşı yeniden başlatmıştır⁷. Bu değişim sonucu Ruslar, büyük güçlerle Kafkasya'yı bir kale olarak düşünerek ablukaya almaya başladılar. Zaten savaşlardan yorulmuş, nüfusunun bir kısmını kaybetmiş Kafkasya halkları dışarıdan da yardım alamayınca iyice zor duruma düşmüşlerdir. Kafkasyalıların açlık ile birlikte düzensiz ve eğitimsiz birliklerden oluşması, ellerinde ok, kılıç ve tüfekten başka silahlarının olmaması, ağır silahlarla donatılmış, düzenli, eğitilmiş ve de sayıca çok olan bir Rus ordusu ile karşı karşıya bulunmaktadır⁸.

Diğer yandan Kafkasya kabilelerinin feodal liderleri, Şeyh Şamil'i desteklemedikleri gibi, kendi iç hayatlarında da bir takım yanlış ve ürkütücü uygulamalar içinde olmaları her geçen gün gittikçe enerjilerinin ve cesaretlerinin tükenmesine neden olmuştu⁹. Nihayetinde Rus ordusu Şeyh Şamil'in üzerine tüm ağırlığını vererek ilk olarak Dağıstan ve Çeçenistan'ı ardından Gürcistan'ı ve oradan da Doğu Kafkasya'ya doğru ilerlemeyi başarmıştı. Kısa bir süre sonra 6 Eylül 1859'da Şeyh Şamil esir düştü. Artık Rus ordularının önünde kabilelerin düzensiz

⁵ Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Trabzon 2006, s. 29.

⁶ Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Ankara 1991, s. 46'da 1838'de Petersburg'ta kurulan “Kafkasya Komitesi”nin planı uygulamaya konulmuştur. Buna göre Kuzey Kafkasya halklarının üçte biri anayurtlarından göç ettirilecek ve bunlardan boşalan yerlere Rus-Kossak köylüleri yerleştirilecek. Ayrıca Kafkasya'ya çarlığın idari ve askeri personeli de iskan edilecekti.

⁷ Süleyman Erkan, “Dramatik Bir Sürgün Hikayesi”, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001, s. 160, Çar II. Aleksandr, I. Nikola'yı aratmayacak kadar sert bir siyaset izlemiştir.

⁸ Aytek Kundukh., Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi, Tarık Cemal Kutlu (sade. ve haz.). İstanbul 1987, s. 13.

⁹ N. Luxembourg, Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, Ter. Sedat Özden, İstanbul 1998 s. 235.

birliklerinden başka bir engel kalmamıştı¹⁰. Toplamda 240.000'leri bulan Rus orduları zorlanmadan tüm Kafkasya içlerinde ilerlemeye başladılar.

Ruslar, feodal liderlere dağlardan inerek ya kendilerine tahsis edilecek başka bölgelere yerleşmelerini ya da Osmanlı ülkesine göç etmelerini teklif ettiler. Fakat diğer yandan da Rus istilası olanca gücüyle devam etmekte küçük kabilelerin karşı koymalarıyla hareket adeta bir katliama dönüşmeye başlamıştı. Rusların bölgedeki asker sayısını artırmaları ile iyice yıpranan Abaza, Ubuh, Şapsığlar ile Abzahlar açlık ve hastalıktan kırılan yıpranmış diğer kabilelerin direnci 6 Mart 1864'de neredeyse tamamıyla kırılmıştır.

KAFKASYA'DAN GÖÇ

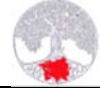
Ruslar, Çerkes ve Abaza kabilelerinin çetin karşı koymalarından o denli korkmuş olmaları ki onları dağlık bölgelerden Kuban nehrinin kuzey tarafına çekerek etkisiz hale getirmeyi düşünüyorlardı. Diğer taraftan bölgeye Rus, Kazak ve Alman köylülerini yerleştirerek bölgeyi emin ellere terk etmeye çalışıyorlardı. Bir taraftan Ruslaştırma politikaları sürerken bir taraftan da Çerkesler'in sahip oldukları neler varsa yakılarak, yıkılarak göç hızlandırılıyordu. Bağımsızlıklarına çok düşkün olan Kafkasya halkları için bölgede yaşananlar onur kırıcı idi¹¹. Özellikle yüzyıllardır düşmanları olan Rusların hakimiyeti altına girmeleri onların asla kabul edemeyecekleri bir durum idi. Üstelik Rusların kendilerini ve bölgeyi Ruslaştırma çabaları gün geçtikçe ağır bir zulüm halini almaya başlamıştı.

Kafkasya'da bahsedilen gelişmeler olurken bir taraftan Rusya Osmanlı ülkesine göçü bir teşvik olarak Çerkes kabilelerinin önüne koymuş, diğer taraftan da Osmanlı Devleti de bir takım nedenlerden ötürü göç edenleri kabul edebileceklerini ifade etmiştir¹². Günümüzde bazı Çerkes aydınları Osmanlı'nın teşvik etmediğini, sürgün sonucu kabul etmek zorunda kaldığını,

¹⁰ Kemal H. Karpat, "Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu, Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı", Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001, s. 83.

¹¹ Süleyman Erkan, Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği, Nart Dergisi, Sayı.43, İstanbul Mayıs-Haziran 2005, s. 9.

¹² General Musa Kundukhov'un Anıları, Çev. Murat Yağan, Kafkas Kültür Der. Yay., İstanbul 1978, s. 60. Sayfada Sadrazam Fuad Paşa'nın göç etmelerini istediği kaydedilmiştir. Bkz., Cahit Tutum, "1864 Göçü İle İlgili Bazı Belgeler", Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001, s. 14-15.

bunun da nedeninin Çerkesler'in Osmanlıya gönüllü gitmediklerini bir katliamdan kurtulmak amacıyla zorunlu göçe tabi tutulduklarından dolayı gittikleri tezine dayandırmaktadırlar. Gerçekte haklı oldukları nokta, Osmanlı Devleti gelin dedi, Çerkesler de davet üzerine gittiler denilmesi, anayurtlarını isteyerek terk ettikleri manasına gelmektedir ki asla böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Bu sebepten dolayıdır ki Osmanlı'nın kabul etmesi meselenin geldiği vahim durum üzerine şekillenmiş bir politikadır.

Kısacası Kafkaslardaki göçler ilk olarak nüfusun azaltılması amacıyla zorunlu bir göç politikası kusursuz ama bir o kadar da acımasız katliamlarla başlamıştır. Ardından nüfusun azalması ile din, dil v.b. dayatmalar üzerine kalanların da kurtulmak maksadıyla mecburi yarı-gönüllü göç ettiği bir sistemli yurtsuzlaştırma siyaseti izlenmiştir¹³. İnsanlar dinini yaşayabileceği, kültürünü koruyabileceği, güven içinde olabileceği memleketleri tercih etmişlerdir. Çerkesler dini, siyasi, etnik, sosyo-kültürel birçok nedenden ötürü Rus katliamlarından kurtulmak amacıyla göç etmek durumunda bırakılmışlardır¹⁴. Öte yandan Rusya, kitleler halindeki göçmenlerin Osmanlı Devleti'ni ekonomik yönden zor duruma düşürebileceği ihtimalini de hesaplamıştır¹⁵.

BALKANLARDA ÇERKESLER

Kafkasya'dan göçlerin bir kısmı kara yolu ile olurken büyük bir kısmı da deniz yoluyla, Poti, Taman, Tsemez, Tuapse, Anapa, Soçi, Adler, Sohum, Batum vd. limanlardan gemilere binen göçmenler Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Varna, Burgaz ve Köstence limanlarında karaya ayak basıyorlardı. İlk olarak 1860-1861 yıllarında Tatarlar'la birlikte yaklaşık olarak 150.000 kadar çeşitli Kafkas kabilelerinden göçmenler Rumeli'ye iskan edilmiştir¹⁶. Daha sonra 1863 yılında Varna ve Köstence limanlarına gelen göçmenlerin sayısı tahminen 60.000 idi. Ekim 1863 ile Mayıs 1864 tarihleri arasında ise Köstence'ye ilave olarak 90.000 kişi sevk edilmiştir. Ancak Eylül ayından itibaren ise Tuapse ve Soğucak'a 80.000 ve yine Köstence'ye 50.000 Kafkasyalı muhacirin gönderildiği Osmanlı resmi kayıtlarında yazılıdır. Bu bahsedilen rakamlar toplandığında ise yaklaşık olarak 300.000'e yakın göçmen

¹³Bice, a.g.e., s. 51-52'de zorunlu göçe maruz kalan kitlelerin toplam sayıları ile ilgili tahminler görülmektedir.

¹⁴Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Trabzon 2006, s. 31.

¹⁵Habiçoğlu, a.g.m., s. 121.

¹⁶İzzet Aydemir, Göç Kuzey Kafkaslıların Göç Tarihi, Ankara 1988, s. 135.

Balkanlar'a gönderilmiştir¹⁷. Balkanlar'a yerleştirilen Kafkas muhacirleri belli bir stratejik plan çerçevesinde değişik bölgelere iskan edilmişlerdir. Özellikle Bulgaristan, Arnavutluk ve Sırbistan sınırı boyunca, Harsova, Silistre, Zıştovi, Niğbolu, Filibe, Sofya, Üsküp, Priştine ve Niş gibi yerleşim yerlerine getirilerek çeşitli köyler kuruldu¹⁸.

Bir taraftan Çerkesler'in Balkanlar'a iskan edilmesi için çalışmalar sürerken diğer taraftan da yaklaşık olarak 15 yıl sonra yeni bir göç dalgası ile karşı karşıya kalınmıştı. Çünkü savaşçı Çerkesler, Balkanlarda Bulgar ve Sırp isyancılara karşı koyuyorlar, bölgede nüfus yapısını Müslümanlar'ın lehine değiştiriyorlardı. En önemlisi yüzyıllardır kök söktürdükleri Rusya tekrar kendilerini karşılarında görmek istemiyordu. Böylece başta Ruslar ve Rusya'nın propagandasına maruz kalan Avrupalı devletler olmak üzere Osmanlı Devleti'ne tepkilerini bildirdiler. Nitekim Rusya Devleti, 23 Aralık 1876 İstanbul Konferansı'nda Çerkesler'in Balkanlardan uzaklaştırılmasını resmen talep etti¹⁹. Ardından 93 harbini kaybeden Osmanlı Devleti, imzalanan Berlin Antlaşması ile durumu kabullenmek zorunda kalmıştır²⁰. Berlin Anlaşması sadece Balkanlar'dan Çerkesler'in sürülmesini değil aynı zamanda da Doğu Anadolu'da özellikle Ermeniler'in yaşadıkları yerlerden de çıkarılmalarını düzenlemekteydi. Mamafih Kafkas Muhacirleri için ikinci bir göç trajedisi başlamıştır²¹.

Bahsedildiği üzere 93 Harbi sonrası bir taraftan Ruslar'ın Balkanlar'daki etkinliği zirveye ulaşırken, diğer yandan Müslümanlar için ise yeni bir göç faciasının başlangıcı olmuştur. Artık Pan-slavist politikanın etkili olduğu başta Sırbistan, Bulgaristan ve kuzeyde

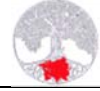
¹⁷ Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, İstanbul 1993, s. 77-78 bkz., Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Ankara 1991, s. 54 ve bkz., Salih Polatkan, Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Yapılan Göçler, Kuzey Kafkasya Dergisi, Sayı.66-67, İstanbul Mart-Nisan-Mayıs 1987, s. 8'de tahmini gelenlerin 200.000 ile 400.000 arasında olduğuna işaret etmiştir.

¹⁸ Habiçoğlu, a.g.e., s. 159-162.

¹⁹ Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Ankara 1999, s. 9.

²⁰ Bilal N. Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler I, Ankara 1968, s. 594'de İngiltere'nin Beyrut Konsolosu Mr. Eldridge, Şubat-Mart aylarında Suriye'ye Rumeliden göçmen gelmeye başladığı bildirmiştir. Yine aynı sayfada Fransanın Başkonsolosu Guys, Suriye'ye 16 Nisan 1878'de 25.000 göçmenin geldiğini ve kısa sürede 100.000 kişiyi bulabileceğini haber vermiştir.

²¹ Şimşir, a.g.e., s. 542 ve 594'de örnek olması mukabilinden, Beyrut Konsolosluğu'na ait bazı belgelerde rakamlar ile göç edilen merkezlere dair malumat bulunmaktadır.

Romanya sahasındaki Müslümanların bölgeden atılması ve buna karşılık Hristiyanların özgülleştirilmesi adı altında bir etnik ve dini arındırma hareketi yeni bir büyük göç dalgasını başlatmıştır. 1878’de başlayan bu insanın aklına durgunluk verecek kadar dramatik icra olunan göç 1913’lere kadar devam etmiştir. Konumuzun dışında ayrı bir çalışma alanı olduğundan ötürü göç ve göç sonrası iskan ile ilgili sorunlar üzerinde durmayacağız.

KOSOVA’YA YERLEŞTİRİLEN ÇERKESLER

Kosova Vilayeti’ne, Çerkes, Kırım, Nogay, Batum, Rumeli ve Dağıstan sahalarından değişik zamanlarda göç eden birçok muhacir yerleştirilmiştir²². Osmanlı Devleti’nin bahsi geçen yerlerdeki toprakları boşaltması ve artan Rus tehdidinin ortaya çıkması üzerine daha güvenilir görülen bölgelere göçler başlamıştır²³. Göçlerin iskan, göç sonrası çıkan sorunlar ve meselelerin halli için alınan tedbirler arşiv kayıtlarına yansımıştır.

Osmanlı Devleti, Kosova ve çevresinde bulunan Bulgarların ve Sırların sürekli karışıklar çıkarması nedeniyle bazı önlemler almaya yönelmiştir. Bu önlemlerden bazıları askeri ve idari tedbirler idi. Ancak bölgenin asayiş olarak daha güvenilir hale gelmesini sağlamak amacıyla, Nogay ve Çerkes muhacirlerin yerleştirilmesi de bir çözüm olarak uygun görülmüştür. Bu amaçla, Kosova havalisine H.1277 / M. 1861 yılında ilk Çerkes iskanı gerçekleştirilmiştir²⁴. Diğer yandan Osmanlı Arşiv belgelerine yansıyan Çerkes iskanı ile ilgili belgelerde; Prizrin, Priştine, İştib, Komanova, Sarımışe ve Mecidiye Yolu civarı diye bahsedilen yerleşim yerlerinden söz edilmektedir²⁵.

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), MKT.UM. Dosya No: 459, Gömlek No: 3 ve DH.MKT. Dosya No: 1340, Göm. No:46.

²³ Şimşir, a.g.e., s. 337’de İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisi Sir H. Bulwer Ruslar’ın Çerkezistan’ı tamamen işgal ettiklerini bundan sonrası için Çerkezistan’ın gittiğini geriye ise Çerkesler’in kaldığını hükümetine bildirmiştir. Ayrıca 1863/64 yıllarında yüzbinlerce Çerkes göçmenin çoğunluğu Rumeli’ye olmak üzere Osmanlı ülkesine göç ettiklerini kaydetmiştir.

²⁴B.O.A., MKT.UM. Dos. No: 459, Göm. No: 3.

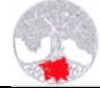
²⁵ B.O.A., MKT. MHM. Dos. No: 314, Göm. No: 100, DH. EUM. EMN., Dos. No. 6, Göm. No: 3, MF. MKT., Dos. No: 358, Göm. No:65, Bel. Ad.: 12, Y. PRK. M., Dos. No: 2, Göm. No: 6. Ayrıca MAD. D., Göm. No: 13740’da İslimye Sancağı’na Kırım ve Çerkes muhacirlerin yerleştirildiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti, Çerkesler'in Balkanlar'a yerleşmesi ile hem Müslüman nüfusu dengelemeyi hem de bölgedeki isyanlara karşı askeri anlamda kendisine destek olacak yerel sivil unsurlar olarak faydalanmayı hesaplamıştı. Fakat Osmanlı Devleti hiç tahmin edemediği bir konuda yani Çerkesler'in Balkanlar'da yağma ve çapul yapıyor olmasından dolayı zaman zaman sıkıntı yaşamaya başladı. Hatta Osmanlı askeri ile Çerkes yağmacılar talan ve yağmadan bölge halkını korumak maksadıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Olayın bir başka boyutu ise Avrupalı Devletlerin zaman zaman durum üzerine Osmanlı'ya çeşitli uyarılarda bulunmuş olmalarıdır. Aynı Avrupalı Devletlerin, Doğu Anadolu'da bulunan Ermenilerin, Kürtler'den bile daha fazla çekindikleri Çerkeslerle ilgili şikayetleri üzerine Osmanlı'ya müdahil olduklarını görmekteyiz²⁶. Gerçekte Çerkeslerin iyi birer savaşçı olmaları ile sürekli silahlı dolaşmaları nedeniyle buldukları bölgelerde bir korku rüzgarı estirmişlerdir. Nitekim Osmanlı Devleti bile ellerindeki silahları toplamayı bir türlü başaramamıştır.

Bahsedildiği üzere Balkanlara yerleştirilen Çerkesler, yanlarında silahları ile birlikte gelmişlerdi. Ruslar silah haricinde başka bir şey götürmelerine izin vermemişti. Bu durum Ruslar'ın Çerkesler'den silahlarıyla birlikte kurtulmak istemelerinden başka bir şey değildi. Nitekim silahlı Çerkesler belli sayılarda gruplar halinde bölgeye intikal ettirilmiş idiler. Onların bölgede üretim yapar hale geçmeleri ilk anda mümkün olmadığı gibi, unutulmamalıdır ki tarım bilmeyen, üretime yönelik meslek erbabı olmayan, ilave olarak yerli halkla aralarında dil problemi olan bir kitle olduklarından ötürü geçimlerini sağlamakta güçlük çekmişlerdir. Meselenin bu noktaya gelmesindeki durum, Çerkesler'in bölgede yaptıkları yağma ve çapulun nedenini onların penceresinden ortaya koymaktır. Kısacası üretim yapmaktan uzak bir topluluğun geçimini sağlar hale gelmesi için sermaye, tecrübe ve de uzun bir zamana ihtiyacı bulunmaktadır. Nitekim örnek olarak verebileceğimiz Kırım Tatarları Osmanlı ülkesine adım attıktan sonra kısa bir uyum sürecinin hemen ardından, tarım yapmayı bildiklerinden ve de dil konusunda fazlaca sorun yaşamadıklarından ötürü üretim yapar hale gelerek sistem içinde sağlıklı bir şekilde yerlerini almışlardır. Ama Çerkesler için durum, tüm bahsedilen eksikliklere ilave olarak ağır bir yoksulluk içinde olmaları da eklenince talandan ve yağmadan başka bir çareleri yokmuş gibi bir vaka ortaya çıkarmıştır. Ayrıca topraklarından koparılan insanların içinde buldukları ruhsal ortam ile kendilerine bu zulmü reva gören Rusların uzantıları olan Sırp ve Bulgarlarla karşılaşmış olmanın yarattığı baskının bir tezahürü olarak görülebilir.

²⁶ Justim McCarty, Ölüm ve Sürgün, İstanbul 1998, s. 56.

Ancak ardı arkası kesilmeyen yeni göçmenlerin bölgeye gelmesi asayiş sorunlarının bitmesini mümkün kılmamıştır²⁷. Nitekim bir belgede; Priştine'ye gitmekte olan Çerkes muhacirlerinden Mirza Bey'in oğlu Hicret Efendi'nin Jandarma tarafından öldürülmesi ve sonrasında da Jandarma erleri Şaban ve kardeşi Sülü hakkında işlem yapılmaması üzerine gerginlikler doğmuştur. Çerkes göçmenler Osmanlı kuvvetlerinin kendilerine müdahil olmalarını zaman zaman anlamakta güçlük çekmişlerdir. Halbuki onların taşkınlıkları çalışmamızın pek çok yerinde de vurguladığımız üzere Osmanlı Devleti'ni de rahatsız etmektedir. Mamafih Hicret Efendi'nin öldürülmesinden sorumlu askerlerin cezalandırılmaları meselesi Kosova Vilayeti'ne bir arzuhal ile bildirilmiştir²⁸. Yine bu bağlamda muhacir Çerkesler'in, Kosova ve Mecidiye Yolu üzerinde bulunan Kazaklar'la çatışmaları arşiv kayıtlarına yansımıştır²⁹. En önemlisi bölgede askeri bir kuvvet oluşturulması amacıyla halktan yardım istenilmiştir. Fakat Çerkesler'in çıkardığı problemler nedeniyle Avrupalı Devletler duruma müdahil olarak Osmanlı nezdinde şikayetçi olmuşlardır³⁰. Mesele bu hali ile bir iç sorun olmaktan çıkarak uluslararası bir sorun haline gelmiştir³¹. Yukarıda izah etmeye çalıştığımız talan ve yağma faaliyetlerinin yanı sıra bazı Sırp ve Bulgar isyanlarında Çerkes silahlı gruplarının müdahaleleri oldukça sert ve kanlı olmuştur. Bu sebeptendir ki Balkan uluslarının hamileri olan devletler, Bulgar ve Sırp ayrılıkçı kuvvetlerin Osmanlı karşıtı eylemlerinin zarar görmesini istememekteydiler. Osmanlı Devleti'nin kendi güçleri ile halledemedikleri asayiş sorunlarında, Çerkesler'i ve kısmen yerli unsurları kullanıyor olması meselenin ayrı bir feci boyutudur³². Kosova ile birlikte bütün Balkanlar'da gerek Müslüman gerekse de kısmen gayr-i müslim sivil tebaa meydana gelen kaostan canıyla, namusuyla ve malıyla etkilenmekteydi.

²⁷ B.O.A., DH. EUM. EMN., Dos. No: 6, Göm. No: 3.

²⁸ B.O.A., DH. MKT., Dos. No: 181, Göm. No: 36, Bel. Ad.:4.

²⁹ B.O.A., Y. PRK. M., Dos. No: 2, Göm. No: 6.

³⁰ McCarty, a.g.e., s., 60-61'de Balkanlar'daki isyanlarda Osmanlı Devleti'nin yeterince askeri gücü olmadığından ötürü Çerkes savaççıları kullanmak zorunda kaldığına işaret etmektedir. Ancak Çerkesler'in Ruslar'la olan uzun savaşlardan edindikleri tecrübe ile isyanları çok sert bir şekilde bastırdıkları görülmektedir. Bunun üzerine McCarty, Bulgarlar'ın bu zorlu komşularından kurtulmak için bilinçli olarak Çerkes köylerini ateşe verdiklerini ve özellikle de kadınlara zarar vererek Çerkesler'in öç alma duygularını kamçıladıklarını ve bunun üzerine ortaya çıkan Çerkes müdahalesinin de Hristiyanlara yapılan bir vahşet olduğunu Avrupalı Devletler'e dramatize ederek şikayet ettiklerini aktarmaktadır.

³¹ B.O.A., Y. PRK. BŞK., Dos. No: 46, Göm. No: 108, Bel. Ad., 2.

³² McCarty, a.g.e., s. 58.

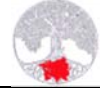
Özellikle Ruslar, Berlin Anlaşması ile zaten Çerkes göçmenlerin durumunu uluslararası bir anlaşmaya konu ederek bölgeden uzaklaştırılmalarını istemişti³³. Avrupalı Devletler ise Hristiyan halka zarar verme penceresinden konuya ayrı bir önem vererek Osmanlı nezdinde sürekli girişimlerde bulunmuşlardır. Umumi Muhacirin Komisyonu Kosova, Balkanlar ve hatta Ermeniler'in yaşadığı doğu vilayetlerindeki sert tabiatlı Çerkesler yerine tabiatları sakın başka ahalinin getirilmesi konusunda Avrupalı Devletler ile Rusya'nın baskıları sonucunda kaleme aldığı yazılı metinde, önemli bilgilerin hemen hemen tamamını tek bir belge de aynen şu şekilde ifade etmiştir; "... Çerkeslerin mütemâdiyen vilâyât-ı selâse-i mezkûreye i'zâmları da cây-ı teemmül olup zîrâ Ermenistan tabir edilen mahall-i mezkûreye Ermenilerin istiklâl ve muhtâriyet-i idâre arzûlarına düştükleri ve devletlerce hasbe'l-ahd bu arzunun tervîcine imkân görüldüğü bir hengâmda Çerkeslerin huşûnet-i tab'larından Ermenilerin vâki' olacak şikâyatı devletlerce müsmir olmak me'mûl olmasına ve çünkü Bulgaristan'da ve Hristiyan bulunan Rumeli memâlikinde vaktiyle anâsır-ı İslâmiyye'nin tekessürü maksadıyla Çerkesler iskân edilmesinin Rumeli'ye ba'demâ Çerkeslerin ayak bastırılmamasının Berlin Ahidnâmesi'yle taht-ı te'mîne aldırılmasını müntic olduğuna mebnî Çerkeslerin Ermeniler içinde bulunmaları mehâzîri istilzâm edeceği istib'âd olunamayacağından böyle mahallerde kuvâ-yı İslâmiye'nin tezyîdi tasavvur edildiği hâlde tabi'atları sâkin ve mûnis memleketler ahalisinden intihâb ve irsâli...³⁴" Kısacası Balkanlar'a henüz yeni gelen Çerkesler için, Hristiyan Rumeli ile Ermeniler'in bulunduğu bölgeler yaşama alanı olmaktan çıkarılmıştır.

Öte taraftan arşiv kayıtları içerisinde, gelen Çerkes göçmenlerin Kosova bölgesinde yerleşim sorunları ile birlikte ettikleri tarlaların tapularını istediklerine dair belgeler sıkça görülmektedir. İlave olarak Çerkes muhacirlerin yerleştirildiği Kosova'nın Komanovo kazasına bağlı Sarımışe karyesine açılan İbtidai Mektebi ve Mekteb-i Rüşdiye ile ilgili eğitimci atamalarına dair kayıtlar bulunmaktadır³⁵. Yine yerleştirilen Çerkes muhacirlerinin

³³ Bağ, a.g.m., s, 216. Ayrıca 1876 da Osmanlıya karşı Bulgaristan da Dranov yakınlarında çıkan Hariton isyanını, Bulgar birliklerini yok ederek çok kanlı şekilde bastırmışlardı. Daha sonra Osmanlı Devleti, Çerkesler'i Filibe Sancağındaki isyankar köylere yönlendirdi bu köylerde birkaç gün içinde 15.000 kişi ölmüştü. Bu olay Rus Hükümetini Slavlara yapılanlardan dolayı rahatsız olduklarından Berlin Antlaşması ile Çerkesler'i tekrar göçe mecbur bırakmışlardır.

³⁴ B.O.A., Y. MTV, 36/103.

³⁵ B.O.A., MF. MKT., Dos. No: 358, Göm. No: 65, Bel. Ad.: 12.

tainatlarının mahsublarına dair belgeler kaydedilmiştir³⁶. Hulasa Kosova Çerkesleri'nin arşivlerimize yansıyan daha birçok başlık altında toplayabileceğimiz göçten kaynaklanan sorunları bulunmaktadır.

Kosova Çerkesleri 1876 Bulgar isyanı ardından Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı ordusu içinde yer almışlardır. Sık sık bahsettiğimiz üzere savaşın mağlubiyetle bitmesi ile özellikle Rusya'nın ve Avrupalı Devletler'in Balkanlar'da Çerkes varlığını istememeleri üzerine, Niş bölgesinden Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Çerkesler'le birlikte bir miktar Kosova'da yaşamakta olan Çerkes de göç etmiştir³⁷. Kitlesele göç ise, 1908 ve 1910 yıllarındaki Arnavutların bağımsızlıkçı hareketleri sonrasında başlamış ve Kosova'nın Sırlara terkedildiğini Osmanlı'nın kabul ettiği Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması ile zirveye ulaşmıştır³⁸. Kısacası 1913 yılı itibariyle neredeyse Çerkesler'in tamamı Kosova'dan çıkıp Anadolu'ya gitmişlerdir. Öte yandan Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti bütün Balkanları, Kosova ve civarı da dahil olmak üzere bırakarak Midye-Enez çizgisinin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca I. Dünya Savaşı ve hemen akabinde cereyan eden Kurtuluş Savaşı sonrası Balkanlar'daki Türk hakimiyeti Balkan Savaşları sonrası imza edilen statüden pek farklı olmamıştır. Buna karşılık Kosova'da bulunan Çerkesler'in büyük kısmı Balkan Savaşları sonuna kadar bölgeyi terk etmelerine rağmen çok az bir kısmı Mileşevo'da yaşamaya devam etmişlerdir³⁹. Nitekim Sırp- Boşnak savaşlarının Kosova'ya sıçraması üzerine 1864'den beri orada yaşayan Adıgeller'in huzurlarının kaçması üzerine anayurda dönmek istedikleri görülmektedir. Yaklaşık 134 yıldır Kosova'da yaşamak zorunda kalan Adıgeller, Adıgely Cumhuriyeti'nin başında bulunan Cumhurbaşkanı Carım Aslan'dan vatanlarına dönme konusunda yardım istemişlerdir. Cumhurbaşkanı Carım Aslan bu talebi olumlu karşılamış ve dönemin Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin'e durumu arz ederek gerekli kararnamenin düzenlenmesini talep etmiştir. Boris Yeltsin'in kabul etmesiyle Kosova Adıgelleri için ulaşım,

³⁶ B.O.A., MAD. D., Göm. No: 13740.

³⁷ McCarty, a.g.e., s. 109'daki 5. Tabloda Kosova ve Manastır Vilayetleri'nden 140.000 kişinin, 1879 yılında sığınmacı olarak terk etmişler ve Osmanlı ülkesinin güvenli sayılan bölgelerine kaçtıklarını görmekteyiz.

³⁸ Nedim İpek, Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçeklesen Göçler, History Studies, Volume 2/1, İstanbul 2010, s. 66.

³⁹ Cemalettin Özbay, "Yugoslavya'da Çerkesler", Kuzey Kafkasya Kültür Der., C. 9, Sayı: 53, Şubat-Mart 1979 İstanbul, s. 22'de Priştine, Gilan civarında kalan 6400 civarındaki Çerkes'in büyük bir kısmı Balkan Savaşı ile birlikte Kosova'dan ayrılmışlardır. Bkz. Aynı Yazarın "SSCB'inde ve Dünyadaki Çerkesler", Kuzey Kafkasya Kül. Der., C. 10, S. 60, Nisan-Mayıs 1980 İstanbul, s. 19'da 1970'lerde Yugoslavya'da kalanların yaklaşık olarak 2700 kişi olduğunu kaydetmektedir.

yerleşim, eğitim-öğretim, yiyecek-içecek gibi ihtiyaçların giderilmesi amacıyla çalışmalara başlanmıştır. Kosova Adıgeleri'nin 1 Ağustos 1998 yılındaki anavatana döndükleri karşılama töreni sırasında, Rusya Federasyonu yetkilileri başta olmak üzere, bölgedeki devletlerin yöneticileri ile Adıgey Cumhurbaşkanı ve çoşuklu büyük bir halk kitlesi kendilerini kucaklamışlardır⁴⁰. Devlet Başkanı Carım Aslan karşılama konuşması içinde yeni bir uluslararası anlaşmaya dayalı bir dönüş hareketinin başladığını ve bu durumdan çok memnun olduklarını dile getirmiştir. Ancak anavatana dönmeyi başaran Kosova Adıgeleri, yurtlarından koparılan milyonlarca Kafkaslı'dan sadece küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

SONUÇ

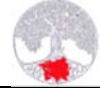
XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin askeri anlamda çöktüğü, birçok cephede aldığı yenilgiler sonrası büyük toprak parçalarını terk ettiği bir dönemdir. Gerek Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunlar, gerekse de göçlerin milyonlarla ifade edilebilecek sayıda meydana gelmesi, beraberinde birçok problemlerin doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle gerçekleştirdiğimiz bu çalışmamız, Kosova'ya yerleştirilen Çerkesler ve onlarla birlikte ortaya çıkan sıkıntılar çerçevesinde Ruslar'ın Kafkasya'yı istilasını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Diğer taraftan göç sonrası gelen muhacirlerin bölgeye uyum sağlayarak kısa bir süre içinde üretim yapabilir hale gelmeleri hususunda çekilen sıkıntılar gözler önüne serilmiştir. Lakin Çerkesler'in iskan konusu, bölgede üretim yapar hale gelmeye fırsat bulamadan dış baskılar sonucunda ayrı bir noktaya ulaşmıştır. Bu durum çok kısa bir süre zarfında yeni bir göç dalgasının başlamasına neden olmuştur ki, bu da bir insan ömrüne sığan iki büyük dramatik acı demektir. Bu cümleden olarak araştırmamız, Çerkesler'in, geniş hali ile Balkanlar, özelde ise Kosova ölçeğinde yaşadıkları ard arda gerçekleşen göç olgusunu tüm yönleriyle ortaya koymuş olacaktır.

REFERENCES

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

⁴⁰Yenemiko Mevlüt Atalay, "Kosova Adıgeleri Anayurda Döndü", Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001, s. 234-235.

- B.O.A., Y. MTV, 36/103.
- B.O.A., MKT. MHM. Dos. No: 314, Göm. No: 100.
- B.O.A., MF. MKT., Dos. No: 358, Göm. No:65, Bel. Ad.: 12.
- B.O.A., Y. PRK. M., Dos. No: 2, Göm. No: 6.
- B.O.A., MAD. D., Göm. No: 13740.
- B.O.A., DH. EUM. EMN., Dos. No: 6, Göm. No: 3.
- B.O.A., DH. MKT., Dos. No: 181, Göm. No: 36, Bel. Ad.:4.
- B.O.A., Y. PRK. M., Dos. No: 2, Göm. No: 6.
- B.O.A., Y. PRK. BŞK., Dos. No: 46, Göm. No: 108, Bel. Ad.. 2.
- B.O.A., MKT.UM. Dos. No: 459, Göm. No: 3.
- B.O.A., DH.MKT. Dosya No: 1340, Göm. No:46.

Kitap ve Makaleler

- ATALAY, Yenemiko Mevlüt, “Kosova Adıgeleri Anayurda Döndü”, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001.
- AYDEMİR, İzzet, Göç Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi, Ankara 1988.
- BAĞ, Yaşar, “Çerkeslerin Dramı İşgal, Soykırım, Sürgün ve Göç”, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001.
- BİCE, Hayati, Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler, Ankara 1991.
- ERKAN, Süleyman, “Dramatik Bir Sürgün Hikayesi”, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001.
- ERKAN, Süleyman, Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği, Nart dergisi, Sayı.43, İstanbul Mayıs-Haziran 2005.
- General Musa Kundukhov’un Anıları, Çev. Murat Yağan, Kafkas Kültür Der. Yay., İstanbul 1978.
- HABİÇOĞLU, Bedri, Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler, İstanbul 1993.
- HABİÇOĞLU, Bedri, “Göçün (veya sürgünü) Nedenleri”, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001.
- Justim McCarty, Ölüm ve Sürgün, İstanbul 1998.
- İPEK, Nedim, Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri, Ankara 1999.
- İPEK, Nedim, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Trabzon 2006.

- İPEK, Nedim, Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler, History Studies Volume 2/1 İstanbul 2010.
- KARPAT, Kemal H., “Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu, Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı”, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001.
- KARPAT, Kemal, 21 Mayıs Sürgünü, Nart dergisi, Sayı.21, İstanbul Mayıs-Haziran 2004.
- KUNDUKH, Aytek. Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi, Sad ve Haz., Tarık Cemal Kutlu, İstanbul 1987.
- ÖZBAY, Cemalettin, “Yugoslavya'da Çerkesler”, Kuzey Kafkasya Kültür Der., C.9, Sayı: 53, İstanbul Şubat-Mart 1979.
- ÖZBAY, Cemalettin, “Yugoslavya'da Çerkesler”, Kuzey Kafkasya Kültür Der., C. 10, Sayı: 60, İstanbul Nisan-Mayıs 1980.
- LUXEMBOURG, N., Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, Ter., Sedat Özden, İstanbul 1998.
- POLATKAN, Salih. Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Yapılan Göçler, Kuzey Kafkasya Dergisi, Sayı.66-67, İstanbul Mart-Nisan-Mayıs 1987.
- SAYDAM, Abdullah, Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876, Ankara 1997.
- ŞİMŞİR, Bilal N., Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler I, Ankara 1968.
- TUTUM, Cahit, “1864 Göçü İle İlgili Bazı Belgeler”, Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara 2001.